

ზოგიერთი დაკვირვება იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ტოპონიმიკის წარმომავლობაზე

ლალიაშვილი გიორგი,
საქართველოს უნივერსიტეტი

იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ადგილთა დასახელებებმა, კავკასიოლოგიის ჩასახვისთანავე მიიქცია მკვლევართა ყურადღება. ერთ-ერთი პირველთაგანი ვინც ამ საკითხზე გაამახვილა ყურადღება, იყო გერმანელი სწავლული ი. რაინეგის, რომელიც გარკვეულ ხანს ერეკლე მეორის კარზე იმყოფებოდა და ადგილობრივ წეს-ჩვეულებებსა და კულტურას სწავლობდა. იგი თვლიდა, რომ მდინარე ალაზნის სახელწოდება სატომო (კავკასიის ალბანთა) სახელიდან უნდა მომდინარეობდეს, შესაბამისად, წარსულში ალაზნის ველი ალბანეთის კუთვნილად მიაჩნდა (პაპუაშვილი, 2013).

აკად. ივანე ჯავახიშვილი, ადასტურებდა რა სამხრეთ კავკასიაში ნახურ-დაღესტნურ და სკვითურ-სარმატულ სახელებს, თვლიდა, რომ წარსულში ეს რეგიონი დასახლებული იყო ჩრდილო-კავკასიელი ტომებით (ჯავახიშვილი, 1950). სხვასთან ერთად, ესეც გახდა ამოსავალი წერტილი მისი თეორიისა დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ქართველთა მოსულობის შესახებ. აკად. გიორგი მელიქიშვილი ყურადღებას ამახვილებდა აღმოსავლურ ქართულში დამოწმებულ ზოგიერთ, წარმოშობით ნახურ-დაღესტნურ ლექსიკურ ელემენტზე და მიაჩნდა, რომ ქართულში მათი შემოსვლა, დროის გარკვეულ მონაკვეთსა და გარკვეულ რეგიონში ქართული და ჩრდილოკავკასიური ეთნოსების თანაცხოვრების პირობებში უნდა მომხდარიყო. ასეთ რეგიონად კი, მეცნიერი იორ-ალაზნის

აუზს თვლიდა (მელიქიშვილი, 1965).

იორ-ალაზნის აუზის ისტორიული და ეთნიკური გეოგრაფიის საკითხების კვლევისას აკად. დავით მუსხელიშვილმა შემოგვთავაზა საყურადღებო დაკვირვებანი ამ რეგიონის ქართულ ტოპონიმთა წარმომავლობის შესახებ. მეცნიერმა ყურადღება გაამახვილა იმ ფაქტზე, რომ ისტორიული ჰერეთის (იორ-ალაზნის აუზის შუა და ქვემო წელი) ტოპონიმიკაში მეორდება აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონთა (შიდა ქართლი, კახეთის მთიანეთი) ადგილთა დასახელებები. ეს, მისი აზრით, „ქართვების აღმოსავლეთით ინფილტრაციით“ უნდა აიხსნას (მუსხელიშვილი, 1997, გვ. 48-50). იმავე დროს, ეს მოვლენა მეცნიერს მიაჩნია ერთ-ერთ დამადასტურებელ ფაქტად იმისა, რომ აღმოსავლურ ქართულში ეთნოსმა მოახდინა იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ავტოქტონური მოსახლეობის (ჰერების) ასიმილაცია (ავტორის სიტყვით „ქართიზაცია“), რომელიც თავის მხრივ არა ქართული, არამედ ალბანური მოდემის ტომი უნდა ყოფილიყო*. ამავე კონექსტში, მეცნიერი ყურადღებას ამახვილებს

* ჩვენი აზრით, ის ფაქტი, რომ იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ტოპონიმიკაში მეორდება ქართლოსიანთა განსახლების არეალში (ქართლი, კახეთ-კუხეთი) დადასტურებულ ადგილთა დასახელებები, არ გამოდგება ჰერეთის თავდაპირველი მოსახლეობის არაქართველობის სამტკიცებლად. ერთადერთი, რაზეც ამ რიგის ფაქტები შეიძლება მიუთითებდნენ არის ის, რომ სხვადასხვა დროს ჰერეთის ტერიტორიაზე აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებიდან მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფები გადმოსახლებულან.

ზოგიერთ ტოპონიმზე, რომელიც, მისი აზრით, ალბანური წარმომავლობისაა. ასეთებად მას მიაჩნია „უტოს უბანი“ ახმეტაში, რომელსაც ალბანთა გაერთიანებაში შემავალი ერთ-ერთი მსხვილი ტომის - უდების სატომო სახელს უკავშირებს. ასევე „ალვანი“ იმავე ახმეტის მუნიციპალიტეტში^{*} (მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 184) და სხვ. ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ ალაზნის ველზე ალბანური ტომების შეჭრას, მართალია დროის შეზღუდულ მონაკვეთში, მაგრამ მაინც ჰქონდა ადგილი. შესაბამისად, ამ რიგის ტოპონიმების აქ დადასტურება არ უნდა იყოს მოულოდნელი. აქედან გამომდინარე, ეს მაინცამაინც არ უნდა გულისხმობდეს (ისტორიულ ხანაში რასაკვირველია) ადგილობრივი მოსახლეობის არაქართველობასა და მით უფრო ალბანელობას.

პროფ. რამინ რამიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთსა და კახეთის ბარში ადასტურებდა რა „დასავლური იერის“ (იგულისხმება ზანურ-სვანური) ტოპონიმებს, ფიქრობდა, რომ ისინი შემოტანილი უნდა იყოს კოლხურ-სვანური, ნარევი ეთნიკური ნაკადის მიერ. ასეთ ეთნიკურ ნაკადად კი მეცნიერი წანარებს მიიჩნევდა. თუმცა, ამ მოსაზრებას რ. რამიშვილი არ თვლიდა მყარად დასაბუთებულად და არც იმის შესაძლებლობას გამორიცხავდა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში (მათ შორის იორ-ალაზნის აუზში) დადასტურებული დასავლური წარმომავლობის ტოპონიმები ენობრივი ერთობის დროინდელად განგვებილა (რამიშვილი, 1981, გვ. 132-133).

* ამ უკანასკნელის ეტიმოლოგია ისევე შეიძლება უკავშირდებოდეს „ალბანს“ (ალბანეთს), როგორც ქართულ „ალვას“ (მცენარის სახელს). ამგვარი წარმომავლობის ტოპონიმები ქართულში ხომ უამრავია: ვერხოვანი, თელოვანი, ვაშლოვანი და სხვ.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ განსახილველი საკითხი მჭიდროდ უკავშირდება: ერთი მხრივ რეგიონის ავტოქტონური მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის პრობლემას; მეორე მხრივ კი იმ საენათმეცნიერო საკითხებს, თუ როდის და რა გზით გაჩნდა ალაზნის ველზე ჩრდილოკავკასიური თუ სხვა ენებიდან მომდინარე დასახელებები.

წინამდებარე სტატიას ვერ ექნება ამ მეტად რთული სამეცნიერო პრობლემების სრულყოფილი გაშუქების, მით უფრო მისი გადაწყვეტის პრეტენზია. ჩვენ მხოლოდ ყურადღებას ვამახვილებთ იორ-ალაზნის აუზში დამოწმებული რამოდენიმე ტოპონიმის ეტიმოლოგიაზე და წარმოვადგენთ ზოგიერთ ჩვენ დაკვირვებას. ამასთან არ მივდივართ კატეგორიულ დასკვნებამდე და მხოლოდ საკითხის დასმით შემოვიფარგლებით. გარდა ამისა, ვფიქრობთ, რომ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების უახლესი შედეგები, საშუალებას გვამლევს ზემოთ ნახსენები ზოგიერთი პრობლემის სხვაგვარად გააზრების საკითხიც დაისვას.

ზემოთ აღინიშნა, რომ ალაზნის აუზში დასტურდება, როგორც ნახურ-დაღესტნურ-ალბანურიდან, ასევე ქართულიდან (უფრო კონკრეტულად აღმოსავლურ ქართულიდან) მომდინარე ტოპონიმები. მათ გვერდით კი, ჩვენი დაკვირვებით, წარმოდგენილია იმ რიგის ადგილთა დასახელებები, რომელთა ეტიმოლოგიის ახსნა, დასახელებულ ენათა მონაცემებით არ ხერხდება.

ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ტოპონიმთა ერთი ჯგუფი, რომელთა ძირია - „ხორ“: ხორანთა, ხორნაბუჯი. ყველა მათგანის ძირია - „ხორ“ - „ხორი“, რომელიც არაფერს ნიშნავს თანამედროვე აღმოსავლურ ქართულში და ვერც ჩრდილოკავკასიურ ენებში მივაკვლიეთ მასთან მეტნაკლებად ახლოს მდგომ, რაიმე ტერმინს.

ხორანთა^{*}, შესაძლებელია დაიშალოს ამგვარად: ხორ-ან-თა. „ან“ - ნათესაობის აღმნიშვნელი ბოლოსართია ჭანურში; ხოლო - „თა“ კუთვნილების აღმნიშვნელი სუფიქსი ქართულში. მსგავსი სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმი ქართულში უამრავია: გურიანთა, უძილაურთა, მლეთა, მცხეთა და სხვ. „თა“ სუფიქსი რიგ შემთხვევებში ზანურსაც ახასიათებს, მაგ. „ზანათა“ სენაკის სანახებში.

როგორც ვხედავთ, „ხორანთას“ ძირია „ხორ“. ეს სიტყვა შემოგვინახა ზანურმა, სადაც მას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. მეგრულში „ხორ“ - ფუძე, სახლის მცნებასაც გამოხატავს (ხორუა), აგრეთვე ფუძეა სახელწოდებებისა: ხორგიხურგი - იგივე საზღვარი; ხორუა - სახლობა, სახლ-კარი, სასახლე; ხორგილი - ხერგილი, ხერგის გროვა; ხორგიმი - ხერგის ღობე; ხორგული - ვაკე ადგილი მხარე.

სიტყვა „ხორ“ ჭანურში ნიშნავს ხარს (თანამედროვე მეგრულში ხარის აღმნიშვნელია „ხოჯი“).

ხორანთას ეტიმოლოგია, შესაძლოა დაგვეკავშირებინა მეგრულში შემონახულ ძირ „ხორ“ - თან (სახლი, სახლობა, სასახლე). ნაქალაქარის სახელწოდების ამგვარი ძირიდან წარმოშობა ერთი შეხედვით თითქოს ლოგიკური უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჩვენ უპირატესობას ვანიჭებთ ჭანურ „ხორ“-ს (ხარი). თუნდაც იმიტომ, რომ „ხორ-ან-თა“ გაფორმებულია იმავე ჭანური „ან“ ბოლოსართით. გარდა ამისა, ამგვარად წარმოებული ტოპონიმი დღესაც არის შემორჩენილი ჭანეთში - სოფელი ხორანი ართვინის პროვინციაში. ეს და-

* ჰერეთის ძველი დედაქალაქი, რომლის მშენებლობას ქართული საისტორიო ტრადიცია ჰერთა ეთნარქ - ჰეროსს მიაწერს. ნაქალაქარი ლოკალიზებულია იორ-ალაზნის შუამდინარეთის უკიდურეს ქვემო წელზე, ვაშლოვანის დაცულ ტერიტორიაზე.

სახელებაც შეიძლება ამგვარად დაიშალოს: „ხორ“-„ან“-„ი“. ხორ - ძირი, „ან“ - ნათესაობის აღმნიშვნელი ბოლოსართი, „ი“ - ბრუნვის ნიშანი. როგორც ვხედავთ, ეს ტოპონიმი, ფაქტობრივად იმეორებს „ხორანთას“ ეტიმოლოგიას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელს დაერთვის სუფიქსი „თა“, რის გამოც შეკვეცილია ბრუნვის ნიშანი „ი“ (რაც ამგვარ შემთხვევებში ჩვეულებრივი მოვლენაა).

ასე, რომ ხორ-ან-თა-ს ეტიმოლოგია ამრიგად წარმოგვიდგება: სიტყვის ძირია ჭანური - „ხორ“ (ხარი), „ან“ - ნათესაობის აღმნიშვნელი ჭანური ბოლოსართი; „თა“ კუთვნილების აღმნიშვნელი ქართული სუფიქსი. საერთოდ, „ხორ“ ფუძიანი ტოპონიმები დამახასიათებელია, მთლიანად ქართველური ენების გავრცელების გეოგრაფიული არეალისათვის. მაგალითად: ზემოთ ხსენებული სოფელი ხორანი ართვინის პროვინციაში; ხორში სამეგრელოში (სენაკის მუნიციპალიტეტი). ხორხი აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინეთში და სხვ. ასე, რომ „ხორ“ - იდან წარმოებული ადგილთა დასახელებები მთლიანად ქართველური ტომების საცხოვრისში დასტურდება.

ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ტოპონიმთა მეორე ჯგუფი, რომელშიც ფიგურირებს ტერმინი - „ზანი“: ოზანი, მუკუზანი, მირზანი, არტოზანი და სხვ. ამგვარი ტოპონიმები საქართველოს ტერიტორიაზე უამრავია: ზანავი - შიდა ქართლში, სამეგრელოში, ზუგდიდთან ზანა მდინარის სახელიც არის და სოფლისაც. სენაკთან არსებობს ტოპონიმი ზანათა და მდ. ზანას წყალი (ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 43). აკად. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ მსგავსი დასახელებები წყლის ოდინდელი მნიშვნელობის კვალობაზე იყო წარმოქმნილი (ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 54). თუმცა, აკ-

ად. ნ. ბერძენიშვილს მიაჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ზან-ის შემცველი ტოპონიმები სატომო სახელ ზანს (ზანებს) უკავშირდება (ბერძენიშვილი, 1991, გვ. 467). ეს უკანასკნელი მოსაზრება ზოგიერთი ტოპონიმის წარმომავლობისათვის, ჩვენ მისაღებად მიგვაჩნია. მაგალითად, ცნობილი საზანო: „სა“ - ქართულიდან მომდინარე დანიშნულების (ხშირად კუთვნილების) გამომხატველი თავსართია (ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 148), ხოლო ზან-ის სატომო სახელთან დაკავშირება წინააღმდეგობას არ უნდა აწყდებოდეს, რადგან ქართულში ამგვარად წარმოებული ადგილთა დასახელებები მრავლად გვაქვს: სა-თუშო, სა-ბერიო (იბერიო?) სა-ჯავახო, ბოლოს და ბოლოს სა-მცხე, რაც მესხთა სამოსახლო ადგილს ნიშნავს.

განსაკუთრებით საყურადღებოდ მიგვაჩნა ის ფაქტი, რომ შინაარსობრივად „საზანოს“ ზუსტი შესატყვისი მოგვეპოვება დღევანდელ ქიზიყში (კამბეჩოვანი, ბერძნულ-რომაული წყაროების კამბისენე), სოფელი - ოზაანი. ცნობილია, რომ ქართულ თავსართ „სა“-ს თანასწორად ჭანურში გვხვდება თავსართი „ო“ (ჯავახიშვილი, 1950, გვ. 148). ამრიგად, თუ დასავლეთ საქართველოს „სა-ზანო“ ქართიზებული ფორმით არის წარმოდგენილი, იგივე საზანო (ო-ზაანი), კახეთში თავდაპირველი ფორმით არის შენარჩუნებული. გარდა განხილული ტოპონიმებისა, იორ-ალაზნის აუზში მრავლად მოიპოვება ადგილთა ისეთი დასახელებები, რომლებიც დასავლურ იერს ატარებენ. მაგალითად: ოჟიო, ჯუმას ყურე, კარდენახი და მდ. კარდიახის ხევი, მაჩხანი და სხვ.

რით უნდა აიხსნას საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ კუთხეში ამ ამკარად დასავლურ ქართული წარმომავლობის ტოპონიმთა არსებობა? ყვე-

ლაზე იოლი გზა ამ პრობლემის გადაწყვეტისა იქნებოდა ის, რომ გვევლისხმა დროის რომელიღაც მონაკვეთში მეგრულ-ჭანების ინფილტრაცია ამ რეგიონში, მაგრამ, ამ მოსაზრების განვითარებას ის გარემოება ეღობება წინ, რომ არ მოგვეპოვება არანაირი მოწმობა, არც წერილობითი და არც არქეოლოგიური იმისა, რომ ოდესღაც ამგვარ მოვლენას ჰქონდა ადგილი. ჩვენ ვაყენებთ სამუშაო ჰიპოთეზას: ხომ არ შეიძლება ეს დასახელებანი წარმოქმნილი იყოს მაშინ, როდესაც ქართულ-ზანური ერთობა, ანდა უკიდურეს შემთხვევაში, ლექსიკასა და გრამატიკულ წყობაში ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანი სიახლოვე არსებობდა? თუ ეს ასეა, მაშინ ცხადი უნდა იყოს, რომ უძველესი დროიდანვე ეს რეგიონი ქართველური ტომებით ყოფილა დასახლებული. სხვა შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ვერაფრით ავხსნიდით აღნიშნული ტოპონიმის აქ არსებობას.

ქართველური ენების დიფერენციაციის შესახებ ენათმეცნიერებაში სხვა და სხვა მოსაზრება არსებობს. უფრო გავრცელებული აზრის მიხედვით, საერთო ქართველური, ფუძე ენიდან თავდაპირველად სვანური უნდა გამოცალკეებულიყო (გლოტოქრონული დათარიღებით, სავარაუდოდ ძვ.წ. III-II ათასწლეულები), ძვ.წ. II ათასწლეულში არსებობდა ქართულ-ზანური ერთობა, რომელიც ძვ.წ. I ათასწლეულის დამდეგს უნდა დაშლილიყო (მელიქიშვილი, 1970).

ბოლო ხანებში, ქართველურ ენათა დიფერენციაციის შესახებ განსხვავებული თეორია წამოაყენა უდროოდ გარდაცვლილმა მეცნიერმა, პროფ. მიხეილ ქურდიანმა. იგი ეჭვქვეშ აყენებდა გლოტოქრონული მეთოდით მიღებულ ზემოაღნიშნულ დათარიღებას და ფიქრობდა, რომ საერთო ქართველური, ფუ-

ძე ენის დიფერენცირება უნდა მომხდარიყო შემდეგი სახით: საერთოქართველურიდან ცალ-ცალკე უნდა გამოყოფილიყო ქართული და სვანურ-ზანური ერთობა, ხოლო ამ უკანასკნელის დაშლის შედეგად მიგველო სვანური და მეგრული (ქურდიანი, 2007, გვ. 127). ამრიგად, პროფ. ქურდიანის თეორიაში აღარ არის საუბარი ქართულ-ზანურ ერთობაზე, რაც თითქოსდა საფუძველს აცლის ჩვენს ჰიპოთეზას. მაგრამ, ამ ზანურ-სვანური ერთობის კონტექსტში საყურადღებო უნდა იყოს ჰიდრონიმი „ინწობა“. ეს დასახელება პირდაპირი გამეორებაა თანამედროვე სვანურში შემონახული ზმნისა „ენ-წობ-ე“, რაც მოწრუპვას, მოსრუტვას ნიშნავს (ქურდიანი, 2007, გვ. 957). მსგავსი დასახელების გაჩენა მდინარის აღსანიშნავად, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს მოულოდნელი. თუ კი გავიზიარებთ პროფ. ქურდიანის მოსაზრებას ქართველურ ენათა დიფერენციაციის შესახებ, ხომ არ შეიძლება განხილული ტოპონიმებისა (და ჰიდრონიმის) საერთოქართველურიდან წარმომავლობის საკითხიც დაისვას?

ამრიგად, იმისგან დამოუკიდებლად, როდის და რა სახით მოხდა საერთო ქართველური, ფუძე ენის დაშლა, ცხადი უნდა იყოს, რომ განხილული სახელები იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ტოპონიმიკის უძველეს ფენას წარმოადგენენ, რომელთაც შემოუნახავთ ინფორმაცია ამ ქვეყნის ავტოქტონური მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის შესახებ... აქედან გამომდინარე საჭიროა, ამ კუთხით წარიმართოს ენათმეცნიერთა კვლევა-ძიება.

დასაწყისში აღინიშნა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი მდ. ალაზნის სახელწოდებას, ალბანთა სატომო სახელს უკავ-

შირებდა და ამ საფუძველზე ალაზნის ველს ალბანური ტომებით დასახლებულ ოლქად განიხილავდა. ეს მოსაზრება, ჩვენ არამართებულად მიგვაჩნია. გარდა საკუთრივ კახეთის ბარის ალაზნისა, თუშეთში გვაქვს ამ დასახელების კიდევ ორი მდინარე - პირიქითის ალაზანი და თუშეთის ალაზანი. აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ ქართული წერილობითი წყაროები, ზოგჯერ მდ. იორსაც „მცირე ალაზნის“ სახელით მოიხსენიებენ. ასე, რომ ჰიდრონიმი ალაზანი ჩვენ წყლის, მდინარის, აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინიდან წარმოშობილი გვეგონია (ისევე როგორც არაგვი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში) და არ უნდა იყოს მართებული მისი დაკავშირება ალბანთა სატომო სახელთან.

რაც შეეხება ნახურ-დაღესტნურ-ალბანურ თუ სკვითურ სახელებს (რომლებსაც თავიანთი თეორიების დასაყრდენად იხდიდნენ ამ რეგიონის ისტორიული და ეთნიკური გეოგრაფიის მკვლე-ვარები), აშკარაა, რომ ესენი შედარებით გვიანდელი დანაშრევია. უახლეს არქეოლოგიურ გამოკვლევებზე დაყრდნობით, ვფიქრობთ შესაძლებელი ხდება განისაზღვროს კიდევ დრო, როდესაც აღნიშნულენოვანმა ტომებმა შეადწიეს იორ-ალაზნის ორმდინარეთში. დასაწყისში ვიტყვით, რომ ეს არ ყოფილა ერთიანი მოვლენა და სხვადასხვა ტომის, თუ ხალხის შემოსვლა ხორციელდებოდა რამოდენიმე ტალღად, რომლებმაც თავისი კვალი დატოვეს ამ რეგიონის მატერიალურ კულტურაში (და ალბათ ადგილთა დასახელებებშიც).

ბოლო დროს ჩვენს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში (ფიცხელაური, 2014) ყურადღება მიექცა იმ სიახლეებს, რომლებიც უეცრად ჩნდება სამხრეთ კავკასიის შუაბრინჯაოს ხანის დასასრულ-

* მდ. ალაზნის მარცხენა შენაკადი ყვარლის მუნიციპალიტეტში.

ლისა და გვიანბრინჯაოს ადრეული საფეხურის მატერიალურ კულტურაში. ამ სიახლეთა შემოსვლას უკავშირებენ ჩრდილოკავკასიის სტეპებში არსებული ე.წ. „კატაკომბური კულტურის“ გავლენას. კერძოდ, აკად. კ. ფიცხელაური ფიქრობს, რომ აღნიშნული კულტურის მატარებელი ტომები, ლითონის ნაწარმის მზარდი მოთხოვნის კვალდაკვალ ისწრაფვიან სამხრეთისაკენ, შემოდინა ამიერკავკასიაში და საბოლოო ჯამში ასიმილაციას განიცდიან ადგილობრივ მოსახლეობასთან. კატაკომბელთა ექსპანსიის კვალდაკვალ, ივარაუდება მათგან შევიწროვებული ვეინახური ტომების ჩამოსახლება (ფიცხელაური, 2014, გვ. 90). „კატაკომბელისა“ და ვეინახების ჩამოსახლების არეალში, სამხრეთ კავკასიის სხვა რეგიონთა შორის, რასაკვირველია იორ-ალაზნის ორმდინარეთიც იგულისხმება. ამ რეგიონის დამხვდური მოსახლეობის მატერიალურმა კულტურამ შეასრულა ერთგვარი სუბსტრატის როლი, თავის წიაღში მიიღო და შეითვისა გარკვეული ელემენტები შემოსული კულტურისა (ფიცხელაური, 2014). ამგვარი მოვლენა ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია ენობრივი თვალსაზრისითაც. მსგავს ენობრივ (ლექსიკურ) კონტაქტებზე, როგორც აღინიშნა ჯერ კიდევ აკად. გ. მელიქიშვილი ამახვილებდა ყურადღებას. მაგრამ, თუ მეცნიერისათვის იორ-ალაზნის ორმდინარეთის უძველესი მოსახლეობა ნახურ-დაღესტურენოვანი იყო და ქართულ ელემენტს აქ გვიანდელ შემოსულად თვლიდა, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით პირუკუსურათი გვაქვს.

ჩრდილოეთიდან წამოსული მეორე დიდი ტალღა, ცნობილია სკვითებისა და კიმერიელების ლაშქრობების სახით (ძვ.წ. VIII-VII სს). იორ-ალაზნის ორმდინარეთში შესწავლილი იმ დროის

პრაქტიკულად ყველა ნამოსახლარი სკვითური ისრისპირების მომხმარებელი მომხვდურისაგან ჩანს განადგურებული (ფიცხელაური, 2013). სკვითების ალაზნის ველზე ხანმოკლე ყოფნის ფაქტიც არქეოლოგიურად დადასტურებულია (მამაიაშვილი, 1980). მათ კვალს ადგილობრივ ტოპონიმკამიც ვხვდებით, მაგალითად - „შირაქი“ - ველი ივრის ზეგნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში (ივრისა და ალაზნის ქვემო დინებებს შორის). სკვითურ ტომ „სირაკებს“, იცნობს ჯერ კიდევ ჰეროდოტე. ვფიქრობთ არ ცდებოდა აკად. ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც ამ ტოპონიმში სწორედ „სირაკების“ სატომო სახელს ხედავდა (ჯავახიშვილი, 1950).

იორ-ალაზნის ქვემო წელზე, ძვ.წ. I საუკუნეში უეცრად ჩნდება ე.წ. „იალო-ილუთეფეს კულტურა“, რომელიც ცალსახად ალბანური ტომების კუთვნილია (გაგოშიძე, 2007; Исмизаде, 1956; Тревер, 1959) ქართულ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში იყო მცდელობა ეს კულტურა ამ რეგიონის ავტოქტონური მოსახლეობის (ჰერების) კუთვნილად მოეაზრებინათ (რამიშვილი, 1959), თუმცა ამ მიმართულებით კვლევამ ნაყოფი არ გამოიღო (ლორთქიფანიძე, 2014). უახლესი გამოკვლევები გვიჩვენებენ, რომ ეს კულტურა იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ქვემო წელზე იჭრება ალაზნის უკიდურესი ქვემო დინების მარცხენა (აღმოსავლეთი) სანაპიროდან - კავკასიის ალბანეთის ტერიტორიიდან (ლაღიაშვილი, 2013). ამასთან თავისი არსებობის (ძვ.წ. III-I სს) უკანასკნელ ეტაპზე (ძვ.წ. I ს.) (ლაღიაშვილი, 2013-ა). რაც ყველაზე მთავარია, მთელი ელინისტური ხანის განმავლობაში ჰერეთში არსებობს ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ავტოქტონური მატერიალური კულტურის საფუძველზე

წარმოქმნილი ადგილობრივი კულტურა, რომელსაც არანაირი კავშირი არ აქვს იალოილუთეფეს კულტურასთან (Пицхелаური, 1977). ახ.წ. I საუკუნეში, იორ-ალაზნის ორმდინარეთიდან იალოილუთეფეს კულტურა ისევე უეცრად გაქრა, როგორც გამოჩნდა (გაგოშიძე, 2007). ისე, რომ აქ მისი განვითარების არანაირი კვალი აღარ შეინიშნება. იალოილუთეფეს კულტურის ალაზნის ქვემო წელზე გამოჩენას, ალბანური ტომების ხანმოკლე ექსპანსიას უკავშირებენ. თუმცა, ახ.წ. I საუკუნიდან იორ-ალაზნის ორმდინარეთში მათი (იალოილუთეფეს კულტურის მატარებელი ეთნიკური ელემენტი) მოსახლეობის არანაირი კვალი აღარ შეინიშნება. ამრიგად, არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებენ იორ-ალაზნის ქვემო წელზე ალბანური ტომების შეჭრას, რაც შესაძლოა ასახულიყო კიდეც ადგილობრივ ტოპონიმიკაში*. მაგრამ, როგორც ვნახეთ ეს არ არის არგუმენტი საიმისოდ, რომ იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ავტოქტონური მოსახლეობის ალბანელობა ვამტკიცოთ.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი მსჯელობიდან ცხადი ხდება, რომ იორ-ალაზნის ორმდინარეთში, სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ინფილტრაციას ჰქონდა ადგილი. აქედან გამომდინარე, მოულოდნელი აღარ უნდა იყოს ამ რეგიონში ნახურდალესტნურ-ალბანური თუ სკვითური სახელების არსებობა. იმავე დროს, სავალდებულო არ არის ეს ფაქტი გავიხა-

დოთ ამოსავალ წერტილად ამ რეგიონის ავტოქტონური მოსახლეობის არაქართველობის სამტკიცებლად. რადგან, როგორც ზემოთ დავრწმუნდით იორ-ალაზნის ორმდინარეთის ტოპონიმიკაში იკვეთება ფენა, რომელიც წარმოქმნილია ქართველურ ენათა განვითარების უადრეს საფეხურზე. ეს ფაქტი კი რეგიონის ავტოქტონური მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის პრობლემის დასმისას, ქართველური ტომებისათვის მიგვაპყრობინებს ყურადღებას. მოტანილ მსჯელობას, როგორც დასაწყისშიც ითქვა, ვერ ექნება დასმული პრობლემების გადაწყვეტის პრეტენზია. აქ მხოლოდ ჩვენი ჰიპოთეტური მოსაზრებები გადმოვეცით. ხოლო, მათი გადაწყვეტის გზას, ენათმეცნიერული და არქეოლოგიური მონაცემების მონარჯვებით განხორციელებულ კომპლექსურ, სიღრმისეულ კვლევაში ვხედავთ.

* იორ-ალაზნის ორმდინარეთში ჩვენ გვეგულება ერთადერთი ტოპონიმი, რომელიც უეჭველად ალბანური წარმომავლობისაა. ეს არის - კაბალი ლაგოდების მუნიციპალიტეტში. მსგავსი ტოპონიმი დადასტურებულია დღევანდელ აზერბაიჯანშიც, სადაც არსებობდა ასეთივე სახელწოდების ქალაქი („კაბალა“), რომელიც გარკვეულ ხანს კავკასიის ალბანეთის პოლიტიკურ ცენტრს წარმოადგენდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბერძენიშვილი, ნ. (1990). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*, თბილისი.

გაგომიძე, ი. (2007). *ქართლის სამეფოს (იბერიის) საზღვრები ქ. წ. I საუკუნეში*. იბერია-კოლხეთი №3, თბილისი.

ლაღიაშვილი, გ. (2013). *იალოილუთეფეს კულტურის გენეზისის პრობლემა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე*. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №№ 1-2. თბილისი.

ლაღიაშვილი, გ. (2013). *აღაზნის ველზე გამოვლენილი იალოილუთეფეს კულტურის ძეგლების ქრონოლოგიის საკითხები*. „ონლაინარქეოლოგია“ №5. თბილისი. (იხ. www.heritagesites.ge).

ლორთქიფანიძე, გ. (2014). *ქართული ანტიკური ხანის არქეოლოგიის ისტორიოგრაფია XX-XXI სს. მიჯნაზე*. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №1 თბილისი.

მამაიაშვილი, ნ. (1980). *სკვითურ ინვენტარიანი სამარხები იორ-აღაზნის აუზიდან*. კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები, ტ. IV. თბილისი.

მელიქიშვილი, გ. (1970). *ქართველები, მათი წარმომავლობის საკითხი*. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I. თბ.

მელიქიშვილი, გ. (1965). *საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის*. თბილისი.

მუსხელიშვილი, დ. (1997). *ქიზიყის ძველი ისტორია*. თბილისი.

მუსხელიშვილი, დ. (1977). *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები*. თბილისი.

პაპუაშვილი, ნ., რაინესი, ი., კობი, კ. (2013). *კავკასიის აღმანეთის მთამომავალთა შესახებ*. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა

ფაკულტეტის კავკასიოლოგიის ინსტიტუტი, არნოდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. „კავკასიოლოგია III საერთაშორისო კონგრესის მასალები“. თბილისი.

რამიშვილი, რ. (1959). *კამრახევის სამაროვანი*. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. II. თბ.

რამიშვილი, რ. (1981). *მთისა და ბარის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი არაგვის ხეობის ახალი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით*. კრებ. „ჭინვალის ექსპედიცია“ (მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები). თბილისი.

ფიცხელაური, ვ. (2014). *სამხრეთ კავკასია და ჩრდილო-სტეპური სამყარო ძვ.წ. II-I ათასწლეულებში*. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. № 2. თბილისი.

ფიცხელაური, ვ. (2013). *სამხრეთ-აღმოსავლეთ კავკასიის ეთნოკულტურული სისტემა ბრინჯაო-რკინის ხანაში*. თბ.

ქურდიანი, მ. (2007). *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საფუძვლები*. თბ.

ჯავახიშვილი, ივ. (1950). *საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები*. თბ.

ჯავახიშვილი, ივ. (1937). *ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა*. ტფ.

Пицхелаури, К. (1977). *Памятники второй половины I тысячелетия до н. э. на территории Кахетии*. Советская археология. Москва.

Исмизаде, О. (1956). *Ялойлутепинская культура*. Баку.

Тревер, К. (1959). *Очерки по истории культуры Кавказской Албании (IV в. до н.э. - VII в. н.э.)* Изд-во Академия наук СССР. Москва- Ленинград.

Some observations on the origin of the Iori-Alazani river basin Toponymics

*Lagiashvili Giorgi,
The University of Georgia*

Resume

The article discusses the etymology of some toponyms in the Ior-Alazani river basin (Hereti, the modern Kakheti of Georgian Historic Tradition). It is suggested that a number of toponyms should be formed at the early stage of differentiation of the Kartvelian languages. The author does not agree with the researchers who consider the tribes of the region as the North Caucasian or Albanian (Albania of the Caucasus). On the basis of analysis of archaeological material, it is shown that at different times, there were various ethnic streams in the territory of Hereti. For example: in XV-XIV centuries of old BC, in this region enters the ethnic stream living in the steppes of the North Caucasus, which eventually assimilates with the local population.

In VII-VI centuries of old BC, in Hereti enter Scythians and in I century of old B.C., on the lower zone of a river Alazani, the short expansion of Albanian tribes has a place. These ethnic flows, of course were leaving the trace in the topography of Hereti, but this circumstance does not provide the base for the fact that the autonomous population of the Iori-Alazani river basin should be considered as non-Georgian ethnos, because as it was mentioned above in the toponymic of this region there is a layer that comes from the Kartvelian linguistic world. Therefore, we should consider not only North Caucasian or Albanian but Georgian ethnic elements as the autonomous population of Hereti.